

ШЕФИК БЕШЛАГИЋ

КОРИТО ЧАТРЊЕ У ХАМЗИБИМА

Село Хамзићи код Черина, на подручју општине Читлук, у западној Херцеговини, спадало је у средњовјековну жупу Броћно, у Хумској земљи, која је од првих деценија XIV в. била у саставу Босне. Данашње име села потјече из турског периода, а мисли се да је настало по неком Хамзи, господару насеља. У средњем вијеку Хамзићи су, заједно са сусједним већим насељем Черином, припадали крају којим је посљедњих деценија XIV в. господарио властелин Радован Ракоивић. У Черину се и данас налази лијепо клесан стећак у облику високог сандука на којему је пластично израђен мотив штита са мачем и уклесан натпис који каже да ту лежи Радован Ракоивић.¹ Представа штита и мача на стећцима симболизира угледног човјека, а и околност да се ради о већем и лијепо обрађеном надгробнику, и то са епитафом, очито говори о човјеку који је могао бити властелин и господар извјесног земљишног подручја. Облици штита и мача и палеографска својства слова епитафа упућују на крај XIV или на почетак XV в.

Стећци у Хамзићима и Черину, и у њиховој непосредној околини, најбољи су докази насељености тога краја у доба босанске самосталне државе. У Хамзићима сам стећке нашао у крај пољица, одмах испод сеоских кућа, на локалитету Криповач и њему оближњем локалитету Вакуф. Ту је било 9 читавих стећака у облику сандука и 2 фрагмента. Очито је то некада била већа некропола која је до данас спала на тако мали број, и то поремећених стећака. На неким од њих виде се релефне представе полумјесеца, розете, аркада, јелена и људске фигуре.²

На подручју Черина стећци су установљени на три мјеста. Прва скупина се налази у дворишту римокатоличке цркве, у

средини насеља. Један велики сандук, са рељефним мотивима крста, повијене лозице са тролисним уметцима и штита са мачем, те са већ поменутиим натписом, лежи *in situ*, а 2 сандука су уграђена у зграду самостана и у оградни зид. Друга скупина је у непосредној близини претходне, а има 2 стећака у облику сандука, која су преклесана у корита за воду. Трећа некропола је на каменом брежуљку изнад Черинског поља, неколико стотина метара јужно од сеоских кућа. Распоребена у четири скупине, она броји укупно 36 стећака, међу којима 12 са украсима. На тој некрополи је био још један сљемењак, на чијим су страницама рељефне представе жене са четири сокола, лова на јелена, уз учешће ловца пјешака са луком, сокола и пса, који је пренесен у врт Земаљског музеја у Сарајеву.³

Хамзићима најближе село с јужне стране је Драгичина, на чијем су подручју стећци нађени на два мјеста. Прва некропола се налази у римокатоличком Стојића гробљу и у његовој непосредној близини, а броји укупно 18 стећака, од којих су 5 у оградни. Украшено је 6 примјерака. Њихови рељефни мотиви су: повијена лозица са спиралницама, врица од косих паралелица и цикцак-линија, спирални завоји, розете, јелен, сцена лова на јелена и сцена са 3 људске фигуре високо подигнутих руку. У позадини сцене лова видан се силуета утврђеног града. Друга некропола је на главници Граб, око 800 m источно, покрај пута за Хамзиће. Она има 10 стећака, међу којима су 3 украшена.⁴

Читаво подручје старе жупе Броћно, које се углавном поклапа са данашњим подручјем општине Читлук, богато је стећцима. Најзначајнија скупина тих споменика налази се на локалитету Бакри (Височица), у околини села Велики Ограбеник, недалеко од Читлука. Ту има 37 лијепо обрабених стећака, међу којима 11 примјерака са рељефима и 4 примјерка с натписима. Из главног натписа, који се односи на кнеза Павла Комлиновића, видимо да је та некропола припадала властелинској породици Комлиновића, чији су чланови у XIV и XV в. били господари у жупи Броћно.⁵

Корито, коме је посвећен овај рад, саставни је дио чатрње (цистерне) на локалитету Криповац у Хамзићима. Криповцем се завршава поље испод Хамзића. Најближе сеоске куће припадају Кораћима и Андачићима. Чатрња је ситуирана покрај старог пута за Черин, који је удаљен око 2 km. Укопана је у земљу правцем запад — исток, а велика је око 10 × 5 m у тлоцрту. Одозгор је врло благо засвођена, скоро је равна, прекривена клесаним дебелим плочастим комадима камена. Вањске ивице су јој нешто уздигнуте и обиљежене са 6 кратких украсних стубова. Чатрњу је 1957. поправио и донекле адаптирао тадашњи Хигијенски завод у Мостару. Тада је у њеном источном дијелу направљена бетонска круна за узимање воде, затим бетонско корито за појење стоке и бетонске клупе за одмарање људи. Вјероватно су том приликом са некрополе стећака узета 2 фраг-

мента, са рељефима људских фигура, која су постављена као сто за остављање сућа и рубља (платна) које се прало у западном крају чатрње.

Изнад средине чатрње својом дужином по линији запад — исток постављено је и углављено камено корито, чије вањске димензије износе: дужина 210, ширина 160 и висина 46 см. Дубина је корита 20 см. До те дубине зидови корита су дебели око 25 см. Корито је на средини унутрашње западне стране пробушено за отјецање воде.

Највећа вриједност корита су његови рељефни украси који се налазе на ивичној водоравној површини и на три његове вертикалне стране.

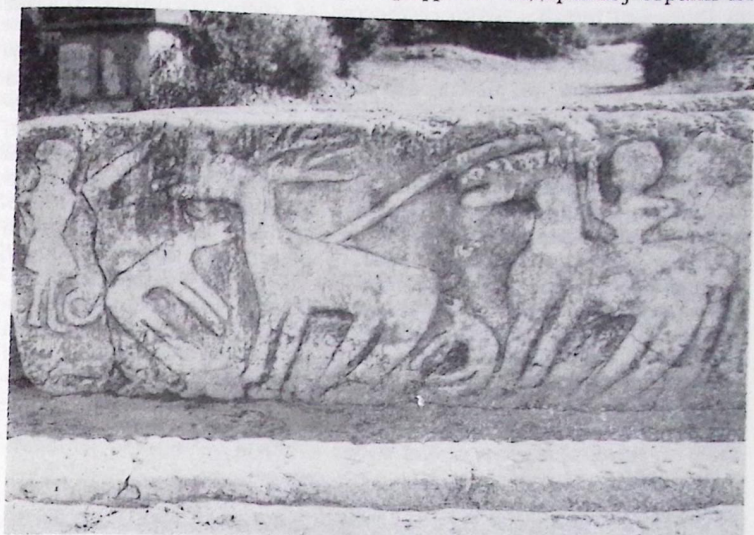
Ивичном водоравном површином широком око 25 см, у облику правоугаоника, исклесана је 18 см широка пластична повијена лозица, са спиралним завојима у међупросторима.

На садашњој јужној вертикалној (бочној) страни представљено је коло са 6 пластичних фигура — 3 мушкарца и 3 жене — које се у висини рамена држе рукама у водоравном положају. Жене имају дугачке хаљине утегнуте у пасу, а мушкарци су у хлачама приљубљеним уз ноге и хаљенима који допиру до изнад кољена. Код мушкараца су стопала окренута улијево. Према положају ногу мушкараца види се да коло креће улијево, гледајући од корита. Коловођа је мушкарац који је своју слободну руку подбочио, а зачелна фигура је жена која је своју слободну руку високо подигла (слика 1).

Слика 1. Представа кола на јужној бочној страни корита у Хамзићима (види се и повијена лозица на водоравној страни корита)

је то класичан мотив стећака Херцеговине, додуше најчешће са уметцима од тролистова, али доста често и са уметцима од спиралних завоја. Редовно је то фриз на вертикалним страницама сандука и сљемењака, али врло често и правоугаона бордура на водоравним страницама плоча и сандука, или правоугаони оквир на вертикалним страницама сандука и сљемењака. У Хамзићима је то правоугаона бордура на водоравној страни ко-

Слика 3. Приказ лова на јелена на сјеверној бочној страни корита у Хамзићима

рита. Може се рећи да, како у избору самог мотива тако и у клесарској обради, нема никакве разлике између тог мотива у Хамзићима и на бројним стећцима у Босни и Херцеговини и у другим подручјима Југославије.

У вези с појавом кола на кориту треба рећи да ни ту не видим неке разлике у односу на кола на стећцима. Познато је да се на стећцима појављује релативно велики број кола и да та кола дијелимо на три главне врсте — мушка, женска и мјешовита кола. Код свих тих кола уочене су разноврсне варијанте у броју и распореду фигура, па није ништа необично што је у Хамзићима заступљен једнак број мушких и женских фигура, јер таквих кола има и на стећцима. Неке истраживаче стећака занимао је правац којим се коло креће. Речено је да је то најчешће правац привидне Сунчеве путање, од истока ка западу. У више случајева правац кретања кола није могуће тачно уста-

новити, поготово када се ради о такозваним мирним колима у којима скоро да уопште нема динамике и покрета. У нашем случају, у Хамзићима, иако је коло доста мирно, постоји повољна околност што се види како су ноге мушкараца окренуте у једну страну (код женских фигура се од дугачких хаљина нога не виде). Ако гледамо од корита, како је клесар и замислио своје коло, онда видимо да коло креће улијево, „наопосун“, тј. по Сунчевој путањи, како се сматра да крећу посмртна, култна кола.

Сцена лова је омиљена тема рељефа стећака. Обично и најчешће је то лов на јелена, али се понекад јавља и сцена лова на вепра и врло ријетка сцена лова на медвједа. У највећем броју сцена лова на јелена ловац је на коњу, са копљем или мачем, изнимно са луком, често уз учешће паса и соколова. У неким од тих сцена учествују по двојица коњаника, а има и сцена са једним коњаником и једним ловцем пјешаком са луком. Постоје и другачије варијанте лова на јелена. Наш случај из Хамзића је доста честа појава, када имамо у виду ловца коњаника који, уз учешће пса, копљем напада на јелена. Рјеђи је, међутим, случај када у лову учествује и ловац пјешак, с мачем, какав се појављује у Хамзићима. Као и на стећцима, и та сцена је доста динамична. Извјесне сличности с том има већ споменута сцена лова на сјемењаку у Черину (сада у Сарајеву), с тим што у черинској нема коњаника, а има сокола, те што ловац пјешак не држи мач, него лук, а онда што у лову учествује само један пас.

Слика 4. Приказ лова на јелена на сандуку у Драгичини

У већ споменутој сцени лова на јелена на сандуку у оближњем селу Драгичини нема ловца коњаника, него у лову учествују двојица ловаца пјешака, један с мачем и штитом, а други с луком, и нема паса (слика 4).

На први поглед корито у Хамзићима изгледа као круна бунара, тим прије што је постављено на средини чатрње, управо

као да се ради о круни, како је то уобичајено у неким нашим крајевима, на примјер у приморју, гаје је нађено више примјера круна. Осим тога, рељефни украси су много више својство круне него корита. Управо на крунама налазимо разноврсне рељефне мотиве, док на коритима скоро да уопште нема рељефа. Позната је, нпр., богато украшена круна готичко-ренесансног бунара из перивоја породице Чингрија на Бонинову у Дубровнику, са приказом акантусовог лишћа, животиња које се међусобно боре и анђела који држе грбове, која се већ дуже времена налази у дворишту некадашњег Самостана св. Кларе, данас у башти ресторана „Јадран“, у центру града.⁶ У нашим приморским крајевима нађено је доста круна бунара различитих облика из доба XIV до XIX в. Неке од њих посједују рељефе, а неке имају и натписе, из којих дознајемо коме су припадале, ко им је мајстор итд. Знатан је број једноставних круна, без рељефа и натписа. Уз Чингријину круну, из краја XIV или почетка XV в., која има релативно велику културноисторијску вриједност, својим ликовним особинама особито се истиче касноготичка круна бунара Добре Добрићевића код Цркве св. ВицENZA у Ластову, из XV в.⁷ Од осталих ликовно вреднијих круна споменимо круну са ковчастим касноготичким лишћем у стилу школе Јурја Далматинца на тргу у Шибенику,⁸ затим круну са грбом у перивоју пјесника Луцића у Хвару,⁹ те круну са рељефном вазом у лапидарију Дубровачког музеја.¹⁰ Те и друге до сада нађене и описане круне бунара имају различите облике. Бачвасти облици су познати већ у раном средњем вијеку, честе су круне које су на поданку бачвасте, а у свом завршном дијелу су квадратног облика, а постоји и велики број круна које су и у дну и у горњем дијелу четвороугласте, посебно оне ренесансног стила из XVI в., а нису баш ријетки ни полигонални облици круна.

Корито из Хамзића нема облик уобичајених круна у приморју, па је то један од разлога што га и не уврштавам у круне. Да корито из Хамзића није круна, види се и по томе што није прошупљено, што нема рупу кроз коју се црпи вода из чатрње. Корито има рупу у средини дна западне уже странице, кроз коју се испушта вода, како је то и уобичајено код предмета ове врсте.

Истраживачи стећака који су се у својим радовима освртали и на корито у Хамзићима, међу којима су М. Wenzel и М. Вего, сматрају да је корито настало од стећка, тј. да је то првобитно био стећак, који је накнадним клесањем преудешен за корито.¹¹ И ја сам на једном мјесту тако мислио.¹² Двије околности су, мислим, условиле такво наше становиште: једна што смо на неколико мјеста могли видјети стећке који су накнадно кориштени као корита, као „каменице“ или „воденице“, како их у народу најчешће зову, а друга што корито у Хамзићима по

својим димензијама подсећа на стећак. Приликом евидентирања стећака на терену заиста сам на неколико мјеста наишао на стећке који су претворени у „каменице“. Такав је, нпр., случај у сусједном Черину, што сам већ навео, затим у Хуму код Требиња и у Днопољу (Доњем Зијемљу) код Невесиња,¹³ онда у Фалетићима код Сарајева,¹⁴ те у Брњици код Пала.¹⁵ На тим „каменицама“ нема рељефних украса, али њихове димензије и околност да се налазе на самим некрополама стећака говоре о томе да се ради о некадашњим стећцима. Случај из Тутњевца код Кораја не оставља никакве сумње у том погледу. Ту је на извору воде Мишљенац, који припада засеоку Митровићи, покрај саме цесте, постављено корито направљено од стећака облика сандука уобичајених димензија: 180 x 80 x 40 cm, на чијој је једној бочној страни у три реда уклесан епитаф (дјеломично оштећен) који каже да ту лежи неки ДРАГИ...ЛАЧАНИН, а да су му надгробни споменик поставили његови синови ДРАГОЈЕ И БОГ-ДАН.¹⁶

Постоје и други случајеви који недвосмислено говоре да је клесар непосредно клесао баш корито, односно „каменицу“, а не стећак. Тако је у живој стијени у Грацу (заселак Доброштик) код Хутова (сада подручје општине Неум) исклесана „каменица“ са натписом који гласи: ОВУ КАМЕНИЦУ УСИЕЧЕ БОШКО СЕМУНОВИЋ.¹⁷ Врло је инструктиван и случај у Пашић-Кули код Рогатице. Око 400 m испред села, покрај цесте којом се долази из Рогатице, постоји чесма Висока, са каменим коритом које је украшено рељефним мотивима двоструке спирале, са птицом на средњој стабљини.¹⁸ (Прије неколико година је у Рогатици постављен лапидариј римске скулптуре, нађене у околини те вароши, па је по нечијој нестручној иницијативи и то корито из Пашић-Куле пренесено у Рогатицу и уврштено у тај лапидариј.) Да се у том случају не ради о стећку, потврђују и димензије корита: 120 x 40 x 35 cm. Проучавајући стећке у околини Рогатице, установио сам да рељефни мотив корита из Пашић-Куле има много везе са рељефним мотивима једног стећака некрополе у Лаћевинама код Рогатице, те да има разлога претпоставци да су рељефи корита управо дјело мајстора који је клесао и украшавао стећке у Лаћевинама. То истовремено свједочи о једнакој старости корита из Пашић-Куле и стећака у Лаћевинама. А стећке Лаћевина, највише према натписима који су ту нађени, датирао сам у XIV — XV в.¹⁹

Након уочавања тих неколико података произлази оправдано питање да ли је корито у Хамзићима првобитно било стећак или је специјалан клесарски мајсторски производ.

Иако неке околности упућују на закључак да је корито могло настати од некадашњег стећака, као што су глобалан изглед, рељефни украси као и на стећцима, постојање извјесног броја других корита у Босни и Херцеговини који су настали од сте-

ћака, а неке, опет, да је то специјалан клесарски производ са циљем да се направи баш корито („каменица“), какве случајеве имамо у Грацу, Пашић-Кули и на још неким мјестима, чини се оправданијим становиште да корито у Хамзићима није постало од стећка. Такву становишту иде у прилог важна околност која се односи на величину корита. Како је речено, корито је дугачко 210, широко 160, а високо 46 см. Уобичајене димензије стећака нису тако велике. Просјечне димензије стећака облика сандука износе око 180 x 80 x 40 см. Ријетко се појављује неки сандук који има дужину од око 200 см, а изузетни су примјерци са нешто већом дужином. Ширина корита од 160 см не само да није карактеристична за ширину стећка у облику сандука него и сасвим одудара од ње. Не сјећам се да постоји и један примјерак стећка у облику сандука који је толико широк. Висина стећака у облику сандука веома варира и може се рећи да знатан број достиже висину од 46 см, колику има и корито у Хамзићима. Према томе, димензије корита из Хамзића, поготово када узмемо у обзир дужину и ширину, упућују на закључак да се у том случају не ради о некадашњем стећку.

Осим тога, постоје и неки други разлози да је овакав став оправданији. Један од њих се односи на релефни мотив повијене лозице са спиралним уметцима. Тај мотив је исклесан као правоугаона бордура на водоравној страни корита, и то тако да управо покрива слободне ивичне површине, баш као да је и планиран за те и такве површине. Други се односи на релефни мотив кола. Досадашња тумачења појаве тог мотива на стећцима свде се на два становишта: или је то симболичан приказ жалобног посмртног кола, као реликта некадашњег паганског, превасходно старославенског, а касније и средњовјековног култа мртвих, или је, пак, реална представа игре, забаве и смисла за ритам и музику наших предака. Ако узмемо у обзир могућност првог тумачења значења кола на стећцима, мислим да такво коло и може да пристаје уз стећак као надгробни споменик, али никако не пристаје уз једно корито, које нема везе са култом смрти. А ако узмемо у обзир могућност другог тумачења, онда то коло овдје на кориту још више пристаје него на стећку. Посредно, чини се да је појава кола на кориту један од елемената који иде у прилог тумачењу кола на стећцима као реалног израза ондашњег живота наших предака.

У Босни и Херцеговини до сада нису нађене круне бунара (зденаца) или чатрња, чије би умјетничке вриједности привукле пажњу истраживача камених споменика. Извјестан број камених корита, без обзира да ли потјечу од некадашњих стећака или су рађена непосредно у ту сврху, не представљају никакве атракције. Другачија је ситуација када та корита имају релефне украсе или натписе, који сами по себи могу да побуде интерес,

али такви случајеви су веома ријетка појава. У том погледу се особито истиче корито чатрње у Хамзићима, које је по својим ликовним особинама јединствен умјетнички израз у Босни и Херцеговини. Околност да је то корито везано за чатрњу говори о томе да је чатрња у том херцеговачком сушном крају играла важну улогу у животу становника Хамзића. Израда тако лијепог и ликовно вриједног корита, његово кориштење и чување до данас израз је пажње и културног односа наших људи према чатрњи као заједничком добру.

Највећу вриједност корита чине његови рељефи. Мотиве тих и таквих рељефа, рекли смо, видимо и на стећцима. Повијена лозица са спиралним умецима и мјешовито коло са 6 фигура директан су пренос са стећака, а приказ лова на јелена и сцена са људима испред утврђеног града су мотиви у којима је клесар, инспирисан стећцима, својом умјетничком маштом дио личну варијанту тих мотива са стећака. Због одсутности детаља, извјесне несразмјере у односима између фигура, фигура и њихових дијелова, те фигура и других приказаних предмета, због недостатка симетрије и перспективе, као и иначе рустичне клесарске обраде, рељефи корита у Хамзићима одају мајстора не баш високих занатских особина, али, свакако, мајстора који, иако једноставно, опорно а донекле и инфантно, клеше искрено, непосредно и са много маште, како то ради и већина клесара стећака. Иако бисмо могли наћи бројне аналогije између тих рељефа и рељефа стећака, не можемо се, прије свега, отети утиску о великој сличности већ споменуће сцене лова на сандуку у оближњој Драгичини и сцене на кориту. И једна и друга сцена је доста наивна, асиметрична и рустична. На сцени у Драгичини је наивност клесара потенцирана околношћу да ловац пјешак држи и штит, што нема никакве логике, због тога што се ради о представи у којој је штит сувишан и непотребан реквизит. Није искључено да је клесар корита видио неке круне здецаца у оближњем приморју и да је с те стране могло бити утјецаја за настало дјело у Хамзићима. При томе најприје мислим на споменућу круну из Чингријиног перивоја у Дубровнику. Стећке са рељефним мотивима кола и лова углавном сам схватио као реалне представе из живота ондашњих људи, као забавне и јуначке игре, настале и његоване претежно по угледању на такве веома развијене обичаје у западноевропским земљама, због чега сам их приписао периоду готичке иконографске умјетности.²⁰ Мислим да због тога и корито у Хамзићима можемо сматрати појавом XIV или XV в.

